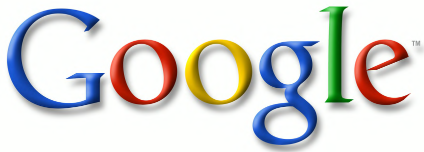
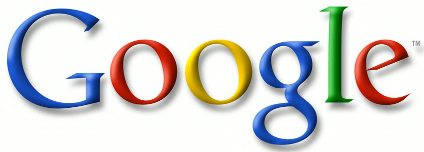

BRIEF

VAN

P. VAN BEMMELEN

AAN

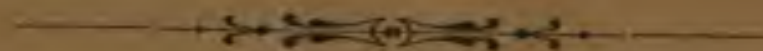
H. PIERSON,

OVER HET

PROSTITUTIEVRAAGSTUK

NAAR AANLEIDING VAN HET AANSTAANDE

NATIONAAL CONGRES.

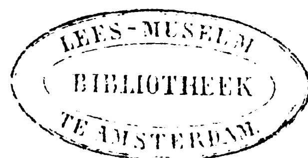
UTRECHT,
C. H. E. BREIJER.
1889.

Ex-libris
Charles Atwood
Kofoid

BRIEF

OVER HET

PROSTITUTIEVRAAGSTUK.

BRIEF

VAN

P. VAN BEMMELEN

AAN

H. PIERSON,

OVER HET

PROSTITUTIEVRAAGSTUK

NAAR AANLEIDING VAN HET AANSTAANDE

NATIONAAL CONGRES.

UTRECHT,
C. H. E. BREIJER.
1889.

DE ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

*Onder verwijzing naar den aanvang van den hier volgenden brief, door Mr.*P. van Bemmelen, *lid van het gerechtshof te Arnhem, aan mij gericht, breng ik dien geheelen brief onder de oogen van het publiek, in plaats van slechts een en ander daaruit mede te deelen. Men gelieve op te merken, dat de schrijver, ofschoon geen tegenstander der Ned. Vereeniging tegen de prostitutie, evenmin slechts een weerklank heeft geleverd van hetgeen tot dusver in haren boezem geschreven werd, en dat hij niet mijne doch zijne eigene denkbeelden heeft ontwikkeld.*

ZETTEN, 9 Maart 1889.

H. PIERSON.

HOOGGEACHTE HEER!

Gij vreesdet, dat het «nationaal congres» — hetwelk de tegen een groot maatschappelijk kwaad strijdende «Nederlandsche Vereeniging» waarvan Gij voorzitter zijt, tegen 30 April tot 3 Mei e. k. te Amsterdam heeft bijeengeroepen — opzettelijk en *on*opzettelijk zou worden doodgezwegen, daar het onderwerp weinig in de smaak valt. Gij hebt U daarom — door eene vriendelijke bemiddeling, bij onze persoonlijke onbekendheid met elkander — ook tot mij gewend met het verlangen, dat ik de zaak in een dagblad zou bespreken; zij het ook meer of min in strijd met Uwe denkbeelden en de door Uwe Vereeniging aangenomen beginselen.

Ongaarne evenwel voldoe ik aan die uitnoodiging. Immers, gelijk Emile de Laveleye in 1881 in de «Flandre libérale» schreef, «il est pénible d'aborder un pareil sujet dans un journal». Bovendien doet men in mij geene gelukkige keuze. Ik heb genoeg zelfkennis om te weten dat ik het oor van ons publiek niet bezit, èn wegens persoonlijke onbekendheid, èn wegens het gemis der vereischte gaven van stijl en vorm. Daarenboven zal niemand mij eene bijzondere roeping toeschrijven om mij over het onderwerp te doen hooren. Ik ben echter bereid om mijne denkbeelden over de zaak privatim aan U mede te deelen. Vindt Gij daarin het een of ander wat Gij aan de publieke aandacht wenscht te onderwerpen, doe het (met Uwe terechtwijzing, waar

Gij meent dat ik het mis heb) op de U best voorkomende wijze. Uwe vlag zal dan mijne lading dekken.

De tusschen Uwe «Nederlandsche Vereeniging» en hare tegenstanders, gelijk ook de buitenlands ter zelfder zake gevoerde strijd, betreft, meen ik, drie hoofdpunten:

I. De bestrijding der syphilis.
II. De lupanaria of publieke huizen.
III. Den verderen «amour vénal».

I.

De bestrijding der syphilis.

Partijen zijn het daarover eens, dat de syphilis, wegens haren pathologischen aard en wegens hare besmettelijkheid en overerfelijkheid, eene vreeselijke ziekte is, waarvan de bestrijding, voor zoover die mogelijk is, en geene overwegende bedenkingen daartegen pleiten, niet slechts wenschelijk maar plichtmatig moet geacht worden. — Het is waar dat de syphilis ook hare goede zijde heeft; althans in de oogen van hen die de *porneia* (vergun mij om dit woord te bezigen ter aanduiding van allen amour vénal en van allen anderen amour impudique buiten het huwelijk) in elken vorm een groot kwaad achten, niet in die der «animalisten», over welke straks nader. Zij oefent een heilzamen afschrikkenden invloed uit. Terwijl men voor de soms noodlottige gevolgen der dronkenschap en voor andere toch zeer ernstige en niet voorbijgaande gevolgen der porneia al zeer weinig beducht pleegt te zijn, is men zeer bevreesd voor de schrikverwekkende aandoeningen der syphilis. Deze treden voor de verbeelding op als de gevolgen van het genot eener smaak-

volle doch dikwerf vergiftige vrucht; en velen worden daardoor teruggehouden, die overigens geene of slechts zwakke godsdienstige of zedelijke scrupules gevoelen, doch voor dit dreigende en afschuwelijke loon der zonde toch terugdeinzen. Deze goede zijde der syphilis levert echter zeker geen grond op om hare bestrijding na te laten. Integendeel mag men wel iets opofferen om de door haar aangerichte verwoestingen tegen te gaan. Men mag nl. te dien einde het gebied des *rechts* wel wat uitbreiden en dat der lieve *vrijheid* (want alle recht is vrijheidsverkorting) in dezelfde mate wel wat inkorten. Met andere woorden: men mag de strafrechtspleging en de vrijheidbelemmerende werkzaamheid der politie wel een weinig te hulp roepen.

Ter bestrijding der syphilis zijn Uwe tegenstanders zeer ingenomen met het nog heerschende en traditioneele stelsel hierin bestaande: dat de in de geconcessionneerde of geautoriseerde lupanaria opgenomenen, als *voorwaarde* van toelating daarin, aan eene van overheidswege ingestelde visitatie onderworpen worden, en bij gezondbevinding aan haar een bewijs van gezondheid (in den vorm van aanteekening in een libellus) in handen worde gegeven ter vertooning aan de bezoekers. Op die wijze wordt door de overheid aan elken bezoeker kennis gegeven dat de bezitster *safe* is, en dat wie het niet toonen kan, *unsafe* is. Alleen wonenden of niet in lupanaria opgenomenen kunnen dan ook het voordeel der kennisgeving, dat zij gezond zijn, genieten, door zich vrijwillig aan de visitatie en libellering te onderwerpen; en hare professioneele belangen moeten haar nopen om zich dit te getroosten. Door dit stelsel wordt ongetwijfeld de vrijheid der meretrices zeer weinig, en die der bezoekers in het geheel niet aan banden gelegd. De strafrechtspleging toch blijft er geheel buiten, immers afgezien van de bestraffing van valsche libelli of van in de libelli gepleegde valschheid;

en de politie bepaalt zich tot de uitzetting der opgenomenen die niet van libelli voorzien of «niet gezond» bevonden zijn. Strikt genomen kan die uitzetting zelfs wegblijven; want elke bezoeker heeft slechts aan elke opgenomene naar haren libellus te vragen, en voorbij te gaan zoo geen libellus getoond, of geen attest van *safeness* daarin gevonden wordt. Doch aangezien in de lees- en schrijfkunst onervarene, beschonkene of opgewondene bezoekers dikwerf niet zullen voorbijgaan, is in den kamp tegen de syphilis uitzetting natuurlijk te verkiezen.

Voor de werkzaamheid van dit stelsel is het zeker een groot voordeel, dat de beide klassen, die der gewaarborgden en die der niet gewaarborgden, hier zoo scherp geteekend tegen elkander over worden gesteld, zoodat het te verwachten is dat de bezoekers de op «onveilig» staanden gemeenlijk zullen voorbijgaan en zich de mindere aanlokkelijkheid der op «veilig» staanden en eenige geduldoefening ten haren aanzien zullen getroosten.

Van de zedelijke bezwaren tegen het heerschende stelsel voorloopig abstraherende, wil ik ook daarlaten in *hoe*ver zijne werking tot fnuiking der syphilis door verschillende omstandigheden verminderd of opgewogen wordt. Ik bedoel 1°. dat het toch onmogelijk is om dagelijks, d. i. elken morgen of zelfs na elke mogelijke infectie, visitatie te houden; 2°. dat de ziekte tusschen twee visitatiën in door A kan worden aangebracht en daarna aan B medegedeeld, zelfs zonder ziek zijn van het medium; 3°. dat de syphilis, latent geweest zijnde, tusschen twee visitatiën kan uitbreken en worden voortgeplant; 4°. dat ook latente syphilis kan worden medegedeeld; 5°. bovenal, dat door het stelsel der lupanaria en certificaten van gezondheid de porneia aanzienlijk vermenigvuldigd en dientengevolge de propagatie der syphilis aanzienlijk bevorderd wordt. Ik ben geheel onbevoegd om den invloed dier omstandigheden te waardeeren of te begrooten, ofschoon

het *groote* gewicht der laatste omstandigheid mij moeielijk weg te cijferen schijnt. Ik meen echter te mogen aannemen, dat de statistiek, die door de voorstanders van het oude antisyphilisstelsel is te hulp geroepen, vooral om de schadelijke gevolgen van het verlaten of verslappen van dit stelsel aan te toonen, nog bitter weinig daaromtrent heeft opgeleverd. Het is daarmede gelegen als met de statistieken betreffende den invloed van al of niet bedreiging of toepassing der doodstraf op de criminaliteit in het algemeen of op de frequentie van bepaalde misdrijven, of ook den invloed van solitaire of niet solitaire gevangenis op krankzinnigheid en gezondheid der gevangenen, of wel den invloed van het al of niet en goed of slecht hebben leeren lezen en schrijven of lezen alleen op de criminaliteit. Het is niet zoo gemakkelijk om in sociale materien de werking der omstandigheden die men begeert te kennen, te isoleeren van die van andere hetzij bekende of voorziene hetzij onbekende en onvoorziene omstandigheden, of om ze geisoleerd van het daarmede verbondene waar te nemen. En wanneer de statistieke tabellen niet werden vervaardigd en geinterpreteerd door hartstochtelijke partijgangers in eene sociale quaestie — zooals voorstanders der doodstraf, tegenstanders der cel en dweepende strijders voor het neutraal of godsdienstloos volksonderwijs, lezen, schrijven en rekenen en een minimum van reaalonderwijs omvattende — dan kwam men ongeveer tot het resultaat: vooralsnog blijkt niets *pro* of *contra*. Het komt mij voor, dat men het juist zoo ver heeft gebracht met de syphilis-statistiek.

Een ander stelsel ter bestrijding der syphilis ligt voor de hand. Het wordt door Uwe tegenstanders niet aanbevolen; niet omdat zij het krachteloos achten, maar omdat hunne aandacht niet verder gaat dan het heerschende traditioneele stelsel, hetwelk de verdienste heeft van de individueele vrijheid weinig te beper-

ken, en in de oogen der «animalisten» ook de verdienste van goede gelegenheid tot porneia te verschaffen. Aan het «andere» stelsel zijn daarentegen de moreele bezwaren van het oude stelsel niet verbonden, en de contra-invloed der voormelde vijf omstandigheden doet zich daarbij niet voor. Ziehier kortelijk de elementen van het bedoelde stelsel:

1°. Opheffing der lupanaria en strafbaarstelling van het houden daarvan (waarover nader).

2°. Verbod aan alle geneesheeren om, aan wien ook, vrouwen of mannen, en in welken vorm ook, *getuigschriften* van *gezondheid* te geven. Strafbaarheid der overtreding van dit gebod. De goede zijde der syphilis — het verbinden van een schrikbeeld aan de porneia — moet niet worden prijs gegeven.

3°. In alle groote en kleine steden — imperatief tot op zeker cijfer van bevolking, en daarbeneden facultatief, zoo het gemeentebestuur meent dat daaraan behoefte bestaat tot het bestrijden der syphilis — is er eene anti-syphilis-commissie, waarvan de medische leden bezoldigd worden. De politie staat met haar in verband, is verplicht ter harer requisitie te handelen en is te dier zake aan haren contrôle onderworpen. Zij staat ook in verband met een speciaal daartoe aangewezen substituut-officier van het parquet waaronder zij ressorteert. De belanghebbenden kunnen zich tot haar wenden ter zake van de handelingen der politie, alsmede tot den gemelden substituut-officier wegens klachten of bezwaren tegen de politie en de commissie. Dit alles ten einde tegen machtsoverschrijding en willekeur van het administratief gezag te waarborgen.

4°. Visitatie wordt door de medische leden der commissie gedaan op vaste dagen en uren, in het daartoe bestemde consultatielocaal, op aanvrage van personen van *beide* sexen.

5°. Bij ziekbevinding wordt daarvan aanteekening gedaan in

de registers der commissie. Een schriftelijk verbod (onthoudingsbevel) voor bepaalden tijd wordt alsdan uitgereikt en ingeschreven in de registers.

6°. Elke geneesheer die een geval van syphilis geconstateerd heeft, is ambtelijk gehouden daarvan aangifte te doen aan de plaatselijke commissie. Van de gedane aangifte geeft hij den patient kennis met uitreiking van een verbod der commissie voor bepaalden tijd. Tot intrekking hiervan kan de patient zich bij de commissie vervoegen. Strafbaarheid van het verzuim der ambtelijke aangifte en der voormelde kennisgeving en uitreiking.

7°. Strafbaarheid van porneia gedurende de verbodsperiode, alsmede van elke werkelijke mededeeling der syphilis; en zulks uit het oogpunt van de misdaad van *vergiftiging*.

8°. Strafbaarheid in beide gevallen van de medeplichtigen die kennis droegen van den ziektetoestand of van de verbodsperiode.

9°. De politie bewaakt alle zich aan porneia of althans aan porneia met meer dan één persoon overgevenden, hetzij ze (bij het verbod van lupanaria) haar beroep coöperatief drijven, of met weinigen bijeen- of alleen wonen, of sub Jove verblijven. Zij is bevoegd de woningen, de rendez-vous-huizen of -kamers, de logementen of logieshuizen, waar voormelde personen wonen of toegang bekomen, binnen te dringen en procesverbaal harer bevinding op te maken.

10°. De commissie kan, op grond van zoodanige procesverbalen of anders gezegd aan haar gerichte verslagen der politie, aan publieke porneia of porneia met meer dan één persoon zich overgevende personen en hare *betrapte* medeplichtigen voor zich ontbieden en bij weigerachtigheid voor zich doen brengen, voorts hen visiteeren en bij ziekbevinding handelen als boven sub 5°. Van de *oproeping* onthoudt zich de commissie, zoo haar niet

voorloopig, en van de *gedwongen visitatie*, zoo haar niet *volkomen* is gebleken van de omstandigheid van het zich overgeven aan publieke porneia of aan porneia met meer dan één persoon. Tot dit laatste einde hoort zij de aanbrengende politie en de opgeroepen personen tegenover elkander, en doet zij het door de verdediging der partijen aangewezen onderzoek.

11°. De commissie kan naar omstandigheden de echtgenoote van een ziekbevonden persoon op gepaste wijze van die bevinding en van de verbodsperiode onderrichten.

12°. De commissie betracht in alles de meestmogelijke geheimhouding.

13°. Geheimhouding wat den aard der ziekte betreft, wordt ook in acht genomen in de publieke hospitalen waarin syphiliszieken op hunne aanvrage (niet gedwongen) worden opgenomen.

14°. Geconstateerde syphilis (van den in de wet te omschrijven ernstigen aard) van den man levert voor de vrouw een grond op tot onmiddellijke «séparation de corps».

Het verschil tusschen het nu heerschende en het andere stelsel kunnen wij aldus resumeeren. Het eerste stelsel is dat van waarschuwing tegen syphilis en aanmoediging van porneia. Het tweede is dat van repressie der syphilis en der porneia beiden. Dat het tweede stelsel, ernstig toegepast, de porneia niet energisch zou bekampen, is moeielijk te beweren; en zulks te minder, omdat de besnoeiing der porneia tevens is eene inkrimping van de *pépinière* der syphilis, welke is de porneia.

Het tweede stelsel is zeker veel vrijheidbeperkender dan het eerste. Doch de beperking is niet zoo erg als zij wellicht bij den eersten oogopslag schijnt te zijn. Tegen de strafbaarheid van het houden van lupanaria kan alleen bezwaar bestaan bij hen die de porneia begunstigen. — De strafbaarheid der doctoren, zoo zij certificaten van gezondheid afgeven of de aangifte van syphilis-

gevallen aan de commissie verzuimen, is een algemeene maatregel, die de geneesheeren niet benadeelt in hun beroep, en voor hen, als *ziektebestrijders*, niets ergerlijks of hinderlijks kan hebben. — Ieder patient weet vooruit, dat de doctor evenmin aangifte van ziekte verzuimen mag, als gezondheid certificeeren. Het verbod mag voor den ziekbevondene onaangenaam zijn; hij kan niet zeggen, dat het niet door het algemeen belang gevorderd wordt, noch dat zijne strafbaarheid bij overtreding onrechtvaardig is. De analogie met *vergiftiging* is voor ieder in het oog springend. — Personen die zich aan publieke porneia of wat daarmede gelijkstaat, overgeven, staan terecht onder het toezicht der politie en zijn terecht onderworpen aan de macht van politie en gezondheidscommissie tot het bestrijden der syphilis. En wie verkiest zich met zulke personen af te geven, moet het voor lief nemen, zoo ook hij dientengevolge in de sfeer van dat toezicht en die machtsoefening komt te vallen. — De willekeur der politie, waarover door Uwe medestanders dikwerf geklaagd is, wordt door de controleerende commissie betoomd; en die commissie zelve zal door het beklag bij den speciaal in deze fungeerenden substituut-officier binnen de perken gehouden worden.

Mij dunkt Uwe tegenstanders — daartoe gesommeerd — zullen het tweede stelsel in overweging *moeten* nemen, ook al wordt daardoor een stukje *vrijheid* opgeofferd en in *recht* omgezet; tenzij ze er zich van af maken, omdat het hun inderdaad om begunstiging der porneia als doel, en om bestrijding der syphilis slechts als middel te doen is, en ze er dus niet aan kunnen denken om het nu heerschende voor het andere stelsel in te ruilen.

II.

De lupanaria.

De strijd Uwer vereeniging is in het algemeen tegen de prostitutie, doch in de allereerste plaats tegen de lupanaria gericht. Geheel anders bij een deel uwer tegenstanders, die aan de beide sexen niet dezelfde eischen stellen, de vrouwen zonder bezwaar aan de mannen opofferen en zoowel in het belang der mannen als ter bestrijding der syphilis aan de lupanaria de voorkeur geven boven andere *modi* van porneia. Het lupanar — mits welingericht en tegen syphilis behoed — is «dieser Herren liebstes Kind».

Die tegenstanders behooren tot de «*animalisten*».

Men moet onder de «animalisten» verschillende afdeelingen en nuances onderscheiden. Doch in het algemeen kan men ze definieeren als eene soort van *theoristen*, hoofdzakelijk te vinden onder de geneesheeren en de medische professoren, die 's menschen *animalische* natuur op den voorgrond stellen en daarin behagen scheppen. Bij de beoordeeling der menschelijke natuur houden zij 's menschen animalischen *oorsprong* in het oog, zonder te letten op den eindpaal zijner ontwikkeling als mensch en op zijne gradueele emancipatie uit de banden der dierlijkheid. Zij zien voorbij: dat men om den boom te leeren kennen zich niet moet bepalen tot het gadeslaan der vrucht, maar den volwassen boom moet waarnemen; dat men eene diersoort niet enkel in haren foetus of in het jonge dier maar in het ontwikkelde dier moet gadeslaan; dat men evenzoo, om het menschdom te leeren kennen, niet enkel de wilden of de natuurmenschen maar den mensch in zijne volle geestelijke ontwikkeling moet bestudeeren. Dit voorbijziende, glimlachen zij over de onnoozele illusiën van

hen, die meenen dat men den appetitus sexualis zou kunnen terugdringen, en van den mensch een quasi-geestelijk wezen zou kunnen maken. Zij halen de schouders op over die miskenning der werkelijkheid, over die verkrachting der natuurwetten, over die verminking van den mensch als natuurwezen. «Chassez la nature au pas, zeggen zij, elle revient au galop». Zelfbeheersching is dus een ijdel pogen, en continentie is zelfs hygienisch hoogst schadelijk. Ziekte en zwakte, ja lichamelijke ontaarding, zijn daarvan de gevolgen. Het tegendeel van continentie is plicht. In zóóver verschaft l'amour vénal, daargelaten zijne schaduwzijden, in onze tegenwoordige samenleving een heilzamen uitweg, waar het huwelijk te kort schiet.

Eene afdeeling der animalisten wil de bestaande maatschappelijke toestanden ongeveer behouden, met name het huwelijk en de ongelijke lotsbedeeling der beide sexen. Van dit stelsel vindt men de hoofdtrekken geteekend in het «verstandig woord» van den Utrechtschen hoogleeraar die onlangs tweemaal op zoo hartstochtelijke en honende wijze tegen U is opgetreden. Immers, wij lezen daar, dat de bewering «dat onthouding geen kwaad kan» eene dwaling is, en dat een man en eene vrouw tegenover de eischen der zedelijkheid niet in alle opzichten gelijk staan.» Dit laatste staat in verband hiermede: «1°. dat de impetus coeundi in den regel *veel* sterker is bij den man dan bij de vrouw, en 2°. dat het huwelijk is eene tot bescherming der vrouw en hare kinderen dienende instelling. Werpt de vrouw de voordeelen dier bescherming weg, dan heeft zij geene reden van klagen.» Hierin ligt, dat de vrouw moraliter door het huwelijk gebonden is en harerzijds geen adulterium mag begaan, doch omgekeerd de man, in wiens belang het huwelijk niet is ingesteld, en aan wien de natuur een zooveel sterkeren impetus geschonken heeft, door het huwelijk moraliter niet is gebonden; althans niet ingeval

van ziekte, gevorderden leeftijd of gravitas uxoris. — Wij lezen verder: dat «de geneeskundige weet wat te denken van de kuischheid van knapen en ongehuwde mannen», met andere woorden, dat die kuischheid tot het rijk der illusiën behoort. Voorts: dat «het terugdringen der prostitutie, blijkens de ervaring, het vergrooten van den poel van tegennatuurlijke onreinheden tot noodzakelijk gevolg heeft»; en dat «buiten het huwelijk, ter bevrediging van de geslachtsdrift (der mannen), geen middel (met het oog op die onreinheden en op de syphilis) minder schadelijk is dan de prostitutie», weshalve men de prostitutie niet moet weren, maar «alleen moet trachten om hare gevaren en nadeelen (d. i. hoofdzakelijk de syphilis) zooveel mogelijk weg te nemen». In verband met de bewering dat «de onthouding wél kwaad kan» ligt in die stellingen opgesloten, dat het bezoeken der gewaarborgde meretrices zedelijk geoorloofd is, en althans binnen de grenzen der hygienische behoefte als plichtmatig moet beschouwd worden.

Behoort alzoo de hoogl. tot de voormelde eerste afdeeling der animalisten? Ik beweer dit geenszins, vooral niet in verband met zijn later artikel in het Handelsblad en met de in het «verstandig woord» voorkomende vergoelijkende zinsnede: «Niemand denkt daaraan, om *op dien grond* (de onkuischheid der knapen en jonge mannen) het *opzoeken* van *publieke* vrouwen te verdedigen». Het is mij niet duidelijk, hoe het *eigen* stelsel des hoogl. geformuleerd zou moeten of kunnen worden. Doch zijne persoonlijke geloofsbelijdenis in deze materie is dan ook inderdaad van minder aanbelang. Gewichtig is het daarentegen voor ons, dat hij de denkbeelden der animalisten en speciaal van die der eerste afdeeling, ten bewijze der levende actualiteit dier denkbeelden, op zoo treffende wijze heeft wedergegeven; zij het dan ook onwillekeurig, en ten deele zonder er mede in te stem-

men. Die denkbeelden omzweven ons, en voor wie goed luistert, is het onmogelijk ze niet te vernemen. Doch zoo groot is ook thans de macht der zedelijke beginselen, dat men onder de animalisten schroomt om die zwevende denkbeelden kategorisch en systematisch uit te spreken.

Eene andere afdeeling breekt met de bestaande maatschappelijke ordening. Van de (tot bescherming der vrouw en hare kinderen dienende) instelling des huwelijks wil zij niets weten, en de bestaande ongelijke lotsbedeeling der beide sexen in hare sexuele verhouding tot elkander wil zij niet bestendigen. De leer dezer sectarissen is reeds voor vele jaren op zeer openhartige en omstandige wijze uiteengezet in «The elements of social science, or physical, sexual and natural religion; an exposition of the true sense and only cure of the three primary social evils: poverty, prostitution and celibacy, by a *doctor* of *medicine*» (London, 1 ed. 1854, 13 ed. 1875). Is dit lange, populair geschreven boek, dat n. f. veel indruk heeft gemaakt, zoo in Engeland als daar buiten, U bekend geworden? Daarin wordt geleerd, dat beide sexen voortdurend behoefte aan intercourse hebben, en het nalaten dier animalische functie steeds gevolgen heeft, die door den schrijver met de zwartste kleuren worden geschilderd. Het is daarbij echter voldoende dat aan de libido voldoening worde verschaft; en om aan de liberorum procreatio te ontkomen, kan men zonder hygienisch bezwaar gebruik maken van zeker preventief middel. Wel heeft de sexus muliebris bovendien hygienische behoefte aan gravitas, partus etc.; doch de «doctor of medicine» stelt vast, dat de behoefte zich niet verder uitstrekt dan tot twee of driemaal in ieders leven, welk maximum ter oplossing der bevolkingsquaestie gevorderd wordt. Verder wordt geleerd, dat «mercenary love» wel voor den sexus virilis oneindig te verkiezen is boven continentie, maar toch èn wegens

het rampzalige mercenaire karakter van den intercourse èn bovenal wegens de ellende en de demoralisatie der vrouwen, welke daaruit volgen, een groot kwaad is. Dit kwaad moet verdwijnen door de afschaffing van een ander groot kwaad, nl. de instelling des huwelijks, waarvan de sexuele en sociale gevolgen allerjammerlijkst zijn. Deze instelling moet plaats maken eensdeels voor «temporary connections» liberorum procreandorum et educandorum causa, anderdeels door geheel «unfettered love». Om echter dezen unfettered love in praktijk te brengen, wordt nog vereischt (iets wat de «doctor» niet bepaaldelijk uitspreekt) het vervangen der lupanaria, rendez-vous-huizen en clandestine porneia door welingerichte fatsoenlijke huizen van kennismaking tusschen elkander niet kennende en naar *un*mercenary love zoekende personen.

Tegenover de animalistische theorie of theoriën plaatse men in al hare reinheid de «anthropistische» beschouwing die daarvan de antipode is. Heeft men den hiertoe vereischten moed niet, zoo zal men ook zonder vrucht strijd voeren tegen de animalisten.

De cardo quaestionis is: dat hoe weinig ver wij menschen het ook in verstandelijken en in zedelijken zin gebracht hebben, hoe onwetend, hoe dwaas en hoe boos wij ook mogen zijn in verhouding tot onze aspiratiën, er toch een groot verschil bestaat tusschen den geheel animalen mensch en den tot mensch geworden mensch in natuurlijken zoowel als in geestelijken zin. Deze onderscheidt zich allereerst van den animalen mensch door de pudicitia en het vermogen der continentie. Verder door het monogamische huwelijk als blijvende levensverbinding, hetwelk eerst in het christelijk-europeesche wereldrecht eene volle waarheid is geworden, doch het nog niet was in het romeinsche wereldrecht der oudheid, noch in het middeneeuwsche wereldrecht van den Islam, wegens het aan de slavernij verbonden

concubinaat. Eindelijk door de normale afsnijding van allen intercourse buiten het huwelijk, iets waaraan in de werkelijke toestanden van het christelijk Europa nog zooveel, ja meer dan vroeger, ontbreekt. Doch dit is alles nog niet genoeg. Om waarlijk mensch te zijn, moet de mensch zijne sexuele natuur in waarheid beheerschen, zoo intra als extra muros matrimonii. Het ideaal moet zijn bevrijding van de caritas inter viros et mulieres uit de ketenen der libido, *un*fettered love, vrije liefde in dien zin, scheiding van Amor en Cupido. Alleen intra muros matrimonii, liberos habendi causa, binnen de grenzen van ieders economische krachten en casu quo binnen de economische grenzen der bevolking, mag de mensch dat «jus naturae» uitoefenen «quod (gelijk de U wellicht onbekende jurist Ulpianus zegt) natura omnia *animalia* (niet *omnes homines*) docuit». Hiermede is niet gezegd, dat alle verzoeking van die zijde moet en kan ophouden. Doch de beheersching, de «Unterjochung», ook in het gedachteleven, van den appetitus voluptatis, van dat *lage* deel onzer animale natuur, moet volkomen normaal zijn; en het algemeene aesthetische en ethische oordeel moet daaromtrent zeer beslist en zeer gestreng zijn. Zóóver gekomen zijnde, is de mensch daarom nog geenszins een heilige, iemand zonder zonde, een engel, geworden. Desniettemin zal hij nog ruimschoots zondigen door hoogmoed en ijdelheid, eerzucht en heerschzucht, haat en nijd, leugen en genotzucht, eigenzin en eigenbaat, zoo in gedachte als in daad.

Ten onrechte zouden de animalisten uit dien hoofde de benaming «angelisten» terugkaatsen. Niet angelisten, maar veeleer anthropisten, zijn zij, die meenen dat men eerst door de beheersching der libido van de animalische tot de echt menschelijke natuur opklimt. Ten onrechte zou men dan ook tegenwerpen, dat de mogelijke realiseering van het ideaal in eene verre toe-

komst, ten aanzien van de groote meerderheid, te ver van ons aflicht om met dit ideaal rekening te houden. Het is genoeg, dat de bereiking er van binnen de grenzen der menschelijke natuur ligt, en dat reeds voorlang velen — met name in de hoogste *zedelijke* kringen — er dichter bij staan dan vele anderen, en deze nog aanmerkelijk dichter dan de groote menigte. Op het gebied der zedelijkheid moet steeds het ideaal, als *doel* van ons streven, de samenleving beheerschen, en moeten wij niet uitgaan van den *laagsten* trap waarop de *meesten* staan, als van het *normaal*-menschelijke.

Men moet tevens aan de animalistische geneeskundigen, niettegenstaande de hoog wetenschappelijke houding die zij aannemen, ronduit verklaren, dat men geen woord gelooft van hunne verzekering: dat de mensch, en met name de sexus virilis, de regelmatige voldoening aan den appetitus voluptatis niet kan nalaten zonder de schromelijkste gevolgen voor het individu en voor het ras. Men zegge hun: uwe ingenomenheid met de lagere sexuele boven de zedelijke natuur des menschen maakt u bevangen en partijdig in uwe waarneming en waardeering der feiten. Zekere ziekteverschijnselen bij jeugdige personen en celibatarii die continentie betrachten, schrijft gij liefst toe aan de natuurlijke onmogelijkheid der continentie; in plaats van hun (door het huwelijk wellicht te genezen of althans te voorkomen) lijden aan hunne reeds bestaande ziekelijke gesteldheid toe te schrijven. Gij hebt niet aangetoond, dat de normale, dat is individueel en hereditair gezonde mensch, en in het bijzonder de normale man, zonder voldoening aan de libido ziek wordt en ontaardt. Gij hebt ook niet of niet genoeg in rekening gebracht den invloed van de voortdurende prikkeling der verbeelding, noch den bij uwe «onkuische knapen» of jongelieden van jongs af werkenden demoraliseerenden invloed van hetgeen zij lezen en hooren, en van de

verdorvene publieke opinie onder hunne medgezellen, schooljongens, studenten enz., noch den invloed der groote steden en harer verleiding, noch het evidente groote verschil tusschen stad en land, noch den progressiven invloed der Uebung ten kwade en der continentie ten goede. Hoe anders is het en moet het zijn, wanneer de geheele opvoeding op calmeering in plaats van op excitatie gericht is; wanneer overprikkeling en ziekelijke neigingen steeds als elke ziekte stelselmatig worden bestreden; wanneer de voldoening aan de libido in plaats van, gelijk van ouds, als de hoogste manifestatie der virilitas te worden opgevijzeld, en in plaats van, op *franschen* trant, met amor vereenzelvigd of verward te worden, integendeel, voor zoover men er over spreekt, in zijne aesthetische en ethische «Niedrigkeit» wordt geteekend. Hoeveel kan de mensch en kan het menschdom nog vooruitgaan, wanneer men het energisch en volhardend er op toelegt om 's menschen zinnelijke natuur in allen deele te beheerschen, om eetzucht, drinkzucht, rookzucht, en niet minder om de libido te beteugelen!

Na deze uitweiding over de «animalisten» en hunne principieele bestrijding keer ik tot de *lupanaria* terug.

Terecht wordt de strijd tegen de porneia in de eerste plaats tegen de lupanaria gericht. Inderdaad is deze *modus* der porneia zoo heel erg, de ergste onder allen.

1°. Voor de *mannen.* — Het lupanar verschaft hun eene groote gemakkelijkheid, eene voortdurende gelegenheid, de meestmogelijke goedkoopheid, eenige keuze en verscheidenheid, en tevens in verband met het heerschende visitatiestelsel, de meeste gerustheid. Het is eene permanente uitnoodiging tot porneia. Is eene grootere bevordering dier virile zonde mogelijk? — Men merkt wellicht op dat «amour vénal» zoo weinig aantrekkelijk is. Maar de in een lupanar vertoevende verkoopt zich althans

zelve niet, de prijs wordt niet aan haar betaald; zij staat als het ware belangeloos tegenover elken bezoeker.

Ten onrechte wordt dikwijls aangevoerd, dat de lupanaria eene afleiding bewerkstelligen, zoodat men andere modi van porneia, die meer tijd en moeite kosten en de verbeelding meer bezig houden, ongebruikt laat liggen. Evenmin toch als de staatsloterijen van ander spel, de drankhuizen van ander drankgebruik, de kermissen van ander zingenot afhouden, doch integendeel eene *buitengewone* opwekking tot spelen, drank- en zingenot bevatten, zoo is het ook met de lupanaria gesteld. Deze voegen nog eene groote buitengewone verleiding bij de reeds zonder hen bestaande. Bovendien zijn zij voor jonge menschen een middel van opvoeding tot de porneia, eene oefenschool, eene gewoonte vormende inrichting. Het is de laagste klasse, waaruit men tot de hoogere klassen overgaat. Voeg hierbij, dat in het lupanar aan de mannen de naakte van alle illusie ontdane porneia wordt toegevoerd. Alle verband tusschen Cupido en Amor wordt dáár opgeheven, ten gunste niet van Amor, maar van Cupido. In plaats van de emancipatie der caritas inter viros et mulieres uit de banden der libido, komt daar de volle emancipatio carnis tot stand. U daarheen voerende, zou Mephistopheles zeggen: «Gieb Acht, die Bestialität wird hier sich herrlich offenbaren».

2. Voor de *vrouwen.* — De emancipatio carnis heeft ook voor haar plaats. De frequentie van den intercourse, het ontbreken van alle keuze ook voor den vorm, de jegens de ondernemers door haar aangegane verplichting om steeds gereed te zijn, ontneemt aan den amour vénal alle gevoelsaandoening welke de libido zou kunnen begeleiden, en doodt zelfs de voluptas. Iets meer demoraliseerends, degradeerends en verstompends laat zich niet denken. Van vrouwelijke pudicitia en eergevoel kan niets overblijven bij lange voortzetting van dat beroep.

Deze kleinooden, die nog iets anders zijn dan schaamte over vroegere schande, keeren ook bij berouw en bekeering nog niet terug. Tot het uitdooven van pudor en eergevoel draagt ook bij het ontheven zijn van alle plichtsvervulling en zelfs (buiten de armoedige huizen) van huisselijken arbeid, het niets doen en het voortdurend gezelschap van lotgenooten in zonde en schande: een gezelschap nog bedervender dan het samenzijn van misdadigers van allerlei aard in de gevangenis. Daarbij komt de demoraliseerende en vernederende contractueele betrekking tot en veelal diepe afhankelijkheid van de ondernemers. Ook zonder het voorwerp te zijn van internationalen handel, mogen die ongelukkigen «esclaves blanches» genoemd worden.

De lupanaria hebben nog deze nadeelige zijde, dat zij een asyl opleveren voor de reeds gevallenen of ten val neigenden die, geene middelen en geen onderkomen hebbende, met zich zelve geen raad weten, en op wier weg het niet ligt om als alléén wonenden bij zich te ontvangen of om zich als Venus vulgivaga te gedragen. Aan de andere zijde, het wordt niet betwist, is het zoo moeielijk om er weer uit te komen, zelfs indien de policie in dit opzicht goede diensten bewijst. Ook zijn die huizen een buitengewoon gevaar voor wie er bij ongeluk of door verraad in terecht komt, zooals indertijd van Lennep gemeend heeft in herinnering te moeten brengen. Daarbij is de terugkeer uit het leven van ledigheid, onvrijheid en allerhoogste schande in het lupanar tot het eerbare leven onder vrije en bezige menschen allermoeielijkst. En tenzij de teruggekeerde zich in den vreemde verberge, vervolgt haar levenslang het feit van in een lupanar gewoond te hebben, en blijft dit tastbare feit voor hare kinderen en nakomelingen (zoo zij het ongeluk mocht hebben die na te laten) een onuitwischbare smet. Wie femme entretenue geweest is, of als alleen wonende lorette bij zich

ontvangen heeft, of zelfs buitenshuis hare clientèle heeft opgezocht, heeft zich in de latere herinnering niet dan *slecht*, misschien *zeer slecht*, *gedragen;* doch geheel iets anders is het brandmerk der prostitutie in een lupanar.

In al deze opzichten is het lupanar voor de vrouwen zooveel erger dan alle andere modi der porneia, en is er zulk een groot verschil tusschen *l'amour vénal libre et solitaire* en *l'amour vénal forcé et exercé en commun.*

Niettemin zult Gij wetenschappelijke mannen vinden die, de wereldsche dingen uit de hoogte hunner sceptische philosophie gadeslaande, en de lupanaria nog als de beste wijze beschouwende om in de «natuurnoodwendigheid» der porneia te voorzien, van oordeel zijn, dat men de ongelukkige bewoonsters niet moet minachten, maar ze ook niet te zeer beklagen moet, doch haar veeleer moet aanmerken als «*priesteressen van Venus*»! Arme priesteressen! Zij kunnen zich niet, gelijk die der oudheid, de illusie maken van ten haren koste godgevallige offers te brengen!

3. Voor de *ondernemers*. — Een goddeloozer bedrijf dan dat der ondernemers of onderneemsters van lupanaria is zeker niet te bedenken. Men moet reeds zeer laag staan in moreel gevoel en in eergevoel om er toe te komen; de voortgezette oefening er van doet de houders dier huizen nog dieper zinken. Dat zij wel verre van als misdadigers te worden vervolgd, geconcessionneerd of geautoriseerd en voor zooveel noodig in hun bedrijf beschermd worden, dat is meer dan vergunning; het is aankweeking van een infaam beroep, dat hen die het bekleeden, moraliter vernietigt.

4. Voor de *overheid* (lands- of gemeenteoverheid). — Het publiek gezag, geroepen om het recht te handhaven, het kwaad te bestrijden, het goed te bevorderen, en zijn zedelijk overwicht aan de vervulling dier roeping ontleenende, begunstigt de porneia in dien

afschuwelijken vorm en maakt zich tot medeplichtige van den ondernemer!

5. Voor de *publieke moraliteit.* — Deze wordt gewond door het schouwspel van de lupanaria zelve en van de compliciteit van het publiek gezag. — Die huizen bezoedelen ook hunne omgeving, voor welker bewoners zij demoraliserend of ergerlijk zijn. Plaatst men ze ver af, «wo die letzten Häuser sind», zoo doet men ze zeer in het oog vallen. Eigenlijk zouden ze van staats- of stadswege moeten gebouwd worden, in volkrijke wijken, tusschen hooge muren ingesloten, en met langgerekte toegangen, waardoor ze kostbare *gevangen*huizen zouden worden!

III.

Den verderen amour vénal.

Terecht wordt ook tegen den amour vénal buiten de lupanaria strijd gevoerd, en die strijd zal na de afschaffing dier huizen nog zeer in gewicht toenemen.

Hoever kan echter de maatschappij haren strijd uitstrekken? Zij mag zeker niet zóóver gaan om den *niet openbaren* amour vénal der *vrouwen* strafbaar te stellen of te weren. De maatschappij is geroepen, niet slechts om de menschen te beschermen tegen het kwaad dat zij elkander aandoen, maar ook om de groote sociale kwalen repressief en preventief tegen te gaan, om hare ontplooiing, uitbreiding, voortplanting te bestrijden. Maar zij is *niet* geroepen om de ondeugd als zoodanig stoffelijk te verhinderen of door straf te onderdrukken. Zij mag de menschen niet dwingen om het kwade na te laten, evenmin als om het goede te doen, noch ook alle verleiding, alle gelegenheid tot kwaaddoen, voor hen uit den weg ruimen. Doch wel mag zij buitengewone en

machtige verzoekingen wegnemen en groote zedelijke kwalen bestrijden, als bijzondere krachten daarin te kort komen. Zoo is zij bevoegd m. i. om besmettelijke ziekten van menschen en dieren, en daaronder syphilis, in haren voortgang te stuiten, niet om dwangmaatregelen te treffen waardoor besmetting onmogelijk wordt. Zoo mag zij de ontwikkeling der groote volkskwaal van den drank fnuiken, maar het drinken niet door absoluut verbod van fabricatie en verkoop, van invoer en vervoer van drank, onmogelijk maken. Desgelijks mag zij de menschen beschermen tegen de gevaren waarmede de dronkenschap van anderen hen bedreigt, en de voor anderen ergerlijke, ja onduldbare openbare dronkenschap weren en bestraffen; doch zij mag de stille en geheime dronkenschap, op aangifte der huisgenooten bijv., niet met straf vervolgen. Zoo ook, wat den amour vénal en verdere porneia betreft, is de maatschappij geroepen om tot bestrijding dezer groote sociale kwaal althans de buitengewone faciliteit der lupanaria weg te nemen en de ondernemers te straffen, om evenzoo te handelen ten aanzien der rendez-vous huizen, om de hare clientèle zoekende vrouwen te weren van de straten en wegen, uit de cafés, restaurants, hôtels, schouwburgen, concert- en balzalen of tuinen; en zulks zoowel uit het oogpunt van verleiding en gelegenheid tot porneia, als tot het wegnemen eener onduldbare publieke ergernis. Verder is de maatschappij ongetwijfeld geroepen, om, waar het een zoo hoog menschelijk belang betreft, de zwakken tegen de sterken te beschermen; alzoo ook minderjarigen tegen meerderjarigen of jongeren tegen ouderen, maar bovenal *vrouwen* tegen *mannen*; niet omgekeerd. Onafhankelijk echter van deze bescherming is de maatschappij steeds bevoegd om alle bepaalde bevordering van porneia tusschen anderen tegen te gaan en te bestraffen; en zulks uit het dubbele oogpunt van aankweeking der groote volkskwaal en van het

toebrengen van (zedelijke) schade aan iemands medemenschen, zij het ook om hun genoegen te doen. In dit laatste opzicht staat het proxenetisme gelijk met de daad van hem die drank verschaft aan personen die op weg zijn om dronken te worden, of wapenen aan personen die verlangen om elkander te verwonden of te dooden.

Na deze principiele beschouwingen ga ik er zonder verdere omwegen toe over om U mede te deelen, welke «veranderingen en bijvoegselen» onze wet m. i. zou vereischen.

Ons nieuwe strafwetboek laat in deze materie nog veel te wenschen over.

Art. 250 2⁰. bestraft, «als schuldig aan koppelarij, ieder die *uit winstbejag* het plegen van ontucht door een *minderjarige* met een *derde* teweeg brengt of bevordert, of hiervan een *gewoonte* maakt». Met andere woorden: «strafbaar is het òf *als gewoonte* òf (ook een enkele maal) *uit winstbejag* veroorzaken of bevorderen van porneia tusschen anderen, doch allèèn zoo een der anderen *minderjarig* is.» Hierdoor ontkomen de ondernemers of onderneemsters van lupanaria, voorzoover zij geene minderjarigen opnemen, en ontsnappen ook de entremetteuses en entremetteurs, de houders of houdsters van bestelkantoren of van rendez-vous huizen, voorzoover zij er voor zorgen geene minderjarige puellae te leveren of bij zich te ontvangen. — Het is alzoo duidelijk dat de tweemaal in art. 250 2⁰. voorkomende woorden «door een minderjarige met een derde» moeten doorgehaald worden en vervangen door de woorden: «door anderen». Men keert zoodoende terug tot het duitsche wetboek, waarvan § 180 bepaalde: «Wer *gewohnheitsmässig* oder aus *Eigennutz*, durch seine *Vermittelung*, oder durch Gewährung oder Verschaffung von *Gelegenheit*, der Unzucht Vorschub leistet, wird wegen Kuppelei mit Gefängnisz bestraft.»

Men zou ons art. 250 2°. wellicht aldus kunnen completeeren: «(Strafbaar is) het *aanhoudend* of *tot eigen voordeel* «(*a*) door zijne *bemiddeling* veroorzaken of bevorderen van ontucht, «(*b*) verschaffen of toestaan van *gelegenheid* daartoe, (*c*) ver«leenen van *hulp* daartoe of hoe ook *begunstigen* daarvan.» Onder deze drie categoriën vallen dan ook de hotelhouders, kellners en portiers die hunne bemiddeling, gelegenheids-verschaffing, hulp en begunstiging van allerlei aard aan de hotelbezoekers verleenen tot het plegen van porneia, hetzij in, hetzij buiten het hotel.

Het maximum der gevangenis in art. 250 2°. bedreigd, drie jaren, mocht wel in vijf of zes jaren veranderd worden. Zonderling is dat lage maximum voor eene soms zoo afschuwelijke misdaad als proxenetisme, voor welke de dikwerf verschoonende omstandigheid van «faiblesse de la chair» nimmer kan worden ingeroepen.

Art. 244 en 245 bedreigen tegen carnale gemeenschap «met een meisje beneden 12 jaren» een maximum van 12 jaren, «met eene vrouw tusschen 12 en 16 jaren buiten echt» een maximum van 8 jaren gevangenis. Daarbij wordt bepaald dat in het laatste geval de vervolging slechts op klachte plaats heeft. Deze bepalingen zijn onvoldoende. Volgens § 176 van het duitsche wetboek wordt met een minimum van 10 jaren tuchthuis gestraft «wer mit Personen unter 14 Jahren unzüchtige Handlungen vornimmt». Porneia moet niet alleen zwaar gestraft worden als zij met *kleine* meisjes, maar moet ook absoluut strafbaar zijn, als zij met *jonge* meisjes gepleegd wordt, wier wereld- en menschenkennis, wier sexuele begrippen en wier weerstandsvermogen nog gering zijn. Die bescherming moet haar tegen den sexus virilis verleend worden. Art 244 en 245 mochten daarom wel aldus gewijzigd worden:

«Hij die ontucht pleegt met een meisje beneden den leeftijd van 14 jaren, wordt gestraft met gevangenis van ten hoogste 12 jaren.»

«Hij die ontucht pleegt met eene *ongehuwde* die den leeftijd van 14 maar nog niet dien van 18 jaren bereikt heeft, wordt gestraft met gevangenis van ten hoogste 8 jaren.»

De vervolging «slechts op klachte» zou behooren weg te vallen. Men kan de vervolging gerust aan de discretie van het publiek ministerie overlaten; doch de vervolging moet mogelijk zijn, ook al wordt het meisje of haar vader, moeder of voogd door vrees of schaamte of door eenige voor eene kleine afkoopsom afgeperste belofte weerhouden om klachte te doen.

Art. 249 2° straft onder anderen met hoogstens 6 jaar gevangenis «ontucht gepleegd door bestuurders of opzichters in werkinrichtingen, werkplaatsen of fabrieken met hunne *minderjarige* bedienden of ondergeschikten». De beperking tot minderjarigen is hier weder af te keuren. Tegen werkgevers enz., wier overwicht tegenover hunne werklieden enz. zoo groot is, moeten in hunnen dienst staande vrouwen beschermd worden. *Zij* zijn het die overreden of verleiden, niet omgekeerd. Zij mogen niet straffeloos porneia plegen met de hun ondergeschikte vrouwen.

Daarvan uitgaande dat bestraffing van nefanda libido, voor zoover men die wil, elders te huis behoort, kan men deze redactie voorstellen: «door bestuurders enz. met de in hunnen dienst «staande meisjes of vrouwen».

Aan art. 249 moeten verder twee zeer belangrijke bepalingen worden toegevoegd: (Met hoogstens 6 jaar gevangenis wordt gestraft ontucht gepleegd)

«5°. door huisvaders of hunne zonen met hunne bij hen inwonende dienstboden of andere loontrekkende vrouwen of met vrouwen die geregeld ten hunnen huize door hen betaald wordenden arbeid of diensten verrichten.»

«6°. door wien ook met vrouwen beneden de 30 jaren, ten gevolge van *verleiding* door betuigingen, voorspiegelingen, beloften of geschenken.»

Wat de eerste bijvoeging betreft, nevens de strafbaarheid van intercourse zonder meer met vrouwelijke werkboden behoort ook de nog veel ergere met vrouwelijke dienstboden enz. te staan. Onder de andere inwonenden of niet inwonenden onder 5°. genoemd, vallen ook gouvernantes, onderwijzeressen van allerlei aard, vaste naaisters enz. — De tweede bijvoeging is de allerbelangrijkste. Het is ergerlijk, dat seductie, die groote oorzaak van het tot een onzedelijk leven vervallen van jonge vrouwen, zelfs wanneer zij door rijke mannen uit de hoogere klassen jegens arme vrouwen uit de lagere klassen gepleegd wordt, straffeloos blijft, gelijk thans het geval is. Juist in materie van sexueele onzedelijkheid mocht het zedelijk gevoel door middel der strafrechtspleging in onzen tijd wel wat gescherpt worden.

Het komt mij voor, dat deze uitbreidingen van het strafrecht geheel aan de roeping der strafrechtspleging zullen beantwoorden; en zal ik U zeggen waarom. Wij straffen niet meer ter vergelding, d. i. om wrake of gerechtigheid te oefenen, maar alleen om te *voorkomen* dat het door de straf tot misdrijf gestempelde kwaad of onrecht gepleegd worde door wien het ook zij, en in het bijzonder om te voorkomen dat het *weder* gepleegd worde door wie het misdrijf reeds begaan heeft en daarvoor gestraft wordt. Deze voorkoming wordt bewerkt: 1°. door het onaangename vooruitzicht der bestraffing, anders gezegd door de *afschrikkende* werking der straf, doch 2°. ook door den zedelijken *afkeer* van het misdrijf — of door de verhooging of versterking daarvan — dien het bestraffen doet ontstaan, anders gezegd door de *zedelijke* werking der straf. Deze laatste gemeenlijk minder in het oog vallende werking is bijzonder belangrijk bij de groote

menigte der onnadenkende en den sleur volgende menschen en bij de zedelijk slappe en zwakke zielen; en zulks vooral ten aanzien van onzedelijke handelingen te wier aanzien de algemeene opinie of die van velen toegeefelijk is of weifelt, of ook in slaap gewiegd of ongevoelig is geworden, zoodat men er zooveel kwaad niet meer inziet. Worden echter die handelingen strafbaar gesteld en ernstig vervolgd en gestraft, dan worden de oogen geopend, het slapende geweten wakker geschud, en afkeer van het als kwaad geteekende en erkende wordt opgewekt. Zoo zal bijv. de bestraffing van openbare dronkenschap en openbare drinkgelagen en van alle bevordering van misbruik van drank, alsmede de strenge bestraffing aller in of ten gevolge van dronkenschap begane misdrijven, eene voorkomende *zedelijke* werking, niet minder of nog meer dan eene voorkomende *afschrikkende* werking, uitoefenen. Ditzelfde is te verwachten van gestrenge bestraffing der bevordering van porneia van anderen en der seductie van vrouwen. De algemeene opinie toch is ten aanzien der sexuele moraliteit zeer verslapt, en de strafrechtspleging zou door het versterken en verscherpen dier opinie een grooten dienst aan de samenleving bewijzen. Vele jaren geleden heb ik dit denkbeeld meer dan eens geuit; doch ik achtte toen de verwezenlijking er van een ijdel pium votum. Misschien is echter die verwezenlijking thans niet meer zoo onmogelijk of niet meer zoo ver verwijderd.

Tegen het denkbeeld dat bestraffing der seductie zulk eene enormiteit is, mag in herinnering worden gebracht dat de lex Julia de adulteriis et *stupris* coercendis tijdens de groote demoralisatie van het einde der republiek, onder Augustus te Rome ingevoerd, elke porneia (stuprum) met eene ongehuwde of eene weduwe, die *honesta* was, gepleegd, gestrengelijk bestrafte.

Ook in het zoogen. burgerlijk recht behooren eenige bijvoegselen of veranderingen aangebracht te worden.

In de eerste plaats moet aan een zeker aantal schuldvorderingen de rechtsbescherming onthouden worden welke in het algemeen aan alle bij overeenkomst aangegane verbintenissen verleend wordt. Zij moeten dus niet invorderbaar zijn; hetzij nu de rechter slechts hare nietigheid hebbe te constateeren, of ze na beoordeeling der omstandigheden nietig te verklaren hebbe. Iets anders is het, en zoover moet men m. i. niet gaan, dat ook het in voldoening aan die niet invorderbare schuldvorderingen vrijwillig betaalde teruggevorderd zou kunnen worden. De wet verklare alzoo niet invorderbaar

a. de schuldvorderingen van ondernemers of houders van lupanaria tegen de opgenomenen, uit welken hoofde ook ontstaan (dus niet slechts uit overeenkomst, niet alleen uit koop, huur, leen, maar ook tot schadevergoeding),

b. de schuldvorderingen derzelfde personen tegen de bezoekers, in welken vorm ook gekleed, wegens verteringen aldaar gemaakt of te maken,

c. de schuldvorderingen van ondernemers of houders van rendez-vous-huizen of -kamers tegen de bezoekers, ter zake van dat bezoek en van verteringen (als sub *b*),

d. de schuldvorderingen van verhuurders van lupanaria en rendez-vous-huizen of -kamers en van woningen of kamers bewoond of gebruikt door zich aan porneia overgevende vrouwen, wegens huurprijs of in welken vorm ook gekleede belooning voor de bewoning of het gebruik dier localiteiten,

e. schuldvorderingen tegen ondernemers of houders van lupanaria, wegens aan hen ter zake van hun bedrijf gedane leveranciën,

f. schuldvorderingen ter belooning van alle *lenocinium* in den uitgebreidsten zin — d. i. in alle gevallen van bevordering enz. van porneia van anderen, in het bovengewijzigde art. 250

2°. van het wetboek van strafrecht omschreven —, in welken vorm die belooning ook gekleed zij.

De onttrekking van rechtsbescherming aan schandelijke schuldvorderingen is inderdaad niet «draconisch» maar natuurlijk en convenable. Zij ligt ook reeds in de algemeene bepaling onzer wet (art. 1371/3 B. W.), dat verbintenissen uit eene ongeoorloofde oorzaak, d. i. onder anderen uit eene met de goede zeden strijdige oorzaak, krachteloos zijn. Het is echter wenschelijk, dat de gevallen der niet-bescherming van schuldvorderingen uit oorzaken die de porneia dienen, in de wet geformuleerd en gepreciseerd, voor twijfelachtige gevallen buiten twijfel gesteld en eenigermate analogisch uitgebreid worden.

Op gelijke wijze mocht men ook rechtsbescherming ontzeggen aan schuldvorderingen tegen tappers en andere «vergunning» behoevende drankverkoopers in het klein wegens drankleverancien, alsmede aan de vorderingen dezer drankverkoopers tegen hunne gasten wegens drankgebruik. De niet-invorderbaarheid van zoodanige verbintenissen zal wel niet bewerken, dat ze niet meer worden aangegaan noch vrijwillig voldaan; maar zeker is het, dat de niet-invorderbaarheid zeer ontmoedigend en ontzenuwend werkt op de bedrijven die aldus buiten het gemeene recht worden gesteld.

Er is nog meer. Onze wet heeft uit den franschen code civil het bekende «la recherche de la paternité est interdite» overgenomen, dat wil zeggen: «een man kan niet in rechten worden aangesproken om te erkennen of verklaard te worden de vader te zijn van een natuurlijk kind.» De «recherche de la maternité» is daarentegen onvoorwaardelijk geoorloofd. De grond dezer door mannen gemaakte bepalingen is niets anders dan het verlangen om aan de mannen de onaangename gevolgen van een slecht of een *incorrect* levensgedrag of van een onbewaakt oogenblik te

besparen, terwijl aan de vrouwen eene soortgelijke bescherming niet gegund wordt. Het is eene onbeschroomde toepassing van het beginsel der rechtsongelijkheid van mannen en vrouwen in sexuele aangelegenheden.

De voor de uitsluiting der «recherche de la paternité» aangevoerde argumenten gaan niet op. Ook ten aanzien der moeder is het bewijs der identiteit (met het kind waarvan zij bevallen is) niet zoo ligt te leveren; en «des procès scandaleux» kunnen ook tegen vrouwen worden gevoerd, terwijl het haar moeielijk kan vallen om ad evidentiam aan te toonen dat zij op zeker tijdstip niet bevallen zijn, en het «scandaleuse» van zoodanig proces voor haar zooveel erger is dan voor de andere meer geharnaste sexe. De revolutionnaire innovatie van den code civil is dan ook in andere wetboeken niet overgenomen, gelijk in die van Oostenrijk, Zürich en Saxen, alsmede in het nieuwe duitsche ontwerp. Zij is *nog* behouden in het nieuwe nederl. ontwerp (art. 306). — De regeling der zaak is ver van eenvoudig, en ik kan er U thans in dezen brief niet meer van zeggen, dan dat m. i. zoowel de moeder, als het kind zelf, of zijn voogd, de vordering tot erkenning of verklaring van vader te zijn moet kunnen instellen; de moeder echter slechts gedurende zekeren tijd *na* de geboorte, het kind gedurende zekeren tijd *na* zijne meerderjarigheid. Zijn geweten of welbekende of hem ten processe aangetoonde omstandigheden zullen hem dan kunnen nopen om zijn vaderschap te erkennen. Is er geen schijn tegen hem, zoo kan hij zonder bezwaar ontkennen. Is er wel schijn of verdenking tegen hem, dan zal hij dit meestal aan het minder *correcte* van zijn vroegere leven te danken hebben. Zoo hij nu ontkent, kan er, buiten allerlei ander feitelijk en schriftelijk bewijs, een feit tegen hem bewezen worden dat hem althans tot mogelijken vader stempelt en hem dus *zonder de geringste onbillijkheid* aan den onderhoudsplicht

onderwerpt. Zijn er meerderen tegen wie dit bewijs geleverd wordt, «so haften diese (volgens § 1872 van het wetboek van Saxen) wegen der auszerehelichen Schwängerung als Gesammtschuldner».

Ik merk ten slotte nog op, dat het *misbruiken* der vordering tot erkenning van natuurlijke kinderen, hetzij tegen de beweerde moeder, hetzij tegen den beweerden vader ingesteld, tot chantage of tot boosaardige beleediging of verdachtmaking, door de strafrechtspleging kan gebreideld worden.

Nog moet de wet uitdrukkelijk aan de vrouw tegen den man eene vordering toekennen tot schadevergoeding, en naar omstandigheden, ter beoordeeling des rechters, tot onderhoud, ter zake van *seductie* (zie boven art. 249, 6° Strafr.) en van andere gevallen van strafbaar *stuprum* (art. 249, 1°—5°, zie boven, en art. 242 – 245 Strafr.). Tevens, ter bescherming der vrouw tegen intimidatie, bedrog of schoone woorden, moet de wet hare verbintenissen tot het niet vorderen van schadevergoeding of onderhoud ter zake van seductie en ander strafbaar stuprum, of tot het niet meer vorderen dan zeker (al of niet genoten) bedrag, uitdrukkelijk nietig verklaren.

In den door Uwe vereeniging aanvaarden strijd heeft men zeker meer te vragen en te verwachten van de hervorming der zeden en de verbetering der publieke opinie dan van de wijziging of uitbreiding der bepalingen van de burgerlijke en de strafwet. Ook ten opzichte der «volledige bescherming van minderjarigen tegenover slechte ouders en voogden», sub. V van Uw programma van beginselen vermeld, zal de wet, dunkt mij, niet veel kunnen doen; immers niet buiten de stellige bepaling: dat alle voogden, ook de vader bij het leven der moeder, (zelfs wat de macht over den persoon des kinds betreft) uit de voogdij afzetbaar zijn, ook wegens zedelijke bederving of verwaarloozing

des kinds en wegens eigen wangedrag. Het publiek ministerie zal het zich tot taak moeten stellen om, bij het stilzitten der tot afzetting bevoegden, van zijn recht om de afzetting te vorderen (art. 438 B. W., 407 van het ontwerp) in ernstige gevallen een ernstig gebruik te maken. Tevens zal het, waar kinderen in gestichten gelijk de Uwe of in eene andere goede haven ondergebracht zijn en door hunne zedelooze ouders gereclameerd worden, die ouders, zoo het al hunne afzetting als voogd niet vraagt, met die aanvrage kunnen dreigen, als zij in de plaatsing der kinderen niet berusten; en het zal hun althans den sterken arm der politie niet verleenen tot het onder hunne macht terugvoeren der kinderen. Gij hebt wellicht meermalen de ontmoedigende ervaring gehad, dat het publiek ministerie schijnbaar meer bereidwilligheid toonde om de zedelooze ouders bij te staan dan om in bondgenootschap met U de ongelukkige kinderen aan die ouders te onthouden. Gij moet echter m. i. in aanmerking nemen, dat het publiek ministerie tot dit einde den ontbrekenden steun der algemeene meening en van den met tweede-kamer-interpellatien bedreigden minister van justitie zou behoeven. De vermogende stem der publieke opinie, die ook het parlement beheerscht, zal hier in de eerste plaats Uw bondgenoot moeten worden.

Terecht, dunkt mij, is de stelling dat «de eischen der zedelijkheid dezelfde zijn voor den man als voor de vrouw», ook als shibboleth voor de deelneming aan de congresdebatten, op den voorgrond gesteld. Daardoor wordt afgesneden de bewering, dat de *eischen* der *zedelijkheid* voor den man geringer zijn, omdat de *eischen* der *zinnelijkheid*, gelijk de animalisten der eerstgenoemde klasse in zijn belang willekeurig stellen, voor hem zooveel sterker zijn. Mogen wij hiertegen niet aanvoeren, dat, al waren de «eischen der zinnelijkheid» bij den man eenigszins

grooter, zelfs op jeugdigen leeftijd, en langer aanhoudend op meer gevorderden leeftijd, dan nog de plichten der mannen ten aanzien van de handhaving der sexuele zedelijkheid grooter zijn dan die der vrouwen? Immers ook thans nog, in het hedendaagsche Europa, neemt de man, in de samenleving der beide sexen, een hoogeren rang in dan de vrouw. De man heeft dooreengenomen meer kennis en verstand en meer geestkracht, en hij oefent een sterkeren invloed op de andere sexe uit dan de vrouw. De man (vir) is in onze maatschappij in veel sterkere mate het *hoofd* der *sociale vereeniging*, dan de man (maritus) het *hoofd* der *echtvereeniging*. In de sociale vereeniging zijn de plichten van den man grooter dan die der vrouw, gelijk die van een ouderen broeder grooter zijn dan die van eene jongere zuster, gelijk die der ouders grooter zijn dan die der kinderen, gelijk die der volwassenen en ouden van dagen grooter zijn dan die der jeugd, gelijk die der hoogere klasssen en meerbegaafde rassen of meer ontwikkelde volken grooter zijn dan die der lagere klassen, der minbegaafde rassen en der min ontwikkelde volken.

De plichten der sexuele zedelijkheid zijn ook daarom grooter voor de mannen, omdat zij het zijn, en niet de vrouwen, die de geheele wereld waarin wij leven, zoo onzedelijk gemaakt hebben als zij thans is. Wat alzoo de mannen collectief hebben misdreven, dat behooren zij collectief weder goed te maken. Het is waar, men vindt mannen, of nauwkeuriger gezegd, *heeren*, die zoo beleefd zijn om de schuld der hedendaagsche immoraliteit veeleer op de vrouwen dan op de mannen te werpen. Het zijn de vrouwen, zeggen zij, die uit sensualiteit, ijdelheid en hebzucht zich in de ondeugd storten en de mannen veeleer door zelfaanbieding verleiden dan door hen verleid worden; de mannen profiteeren slechts van dit vrouwelijk initiatief, vooral ten aanzien van haar die toch reeds gevallen, bedorven en onverbeterlijk

zijn!! — Alsof niet de mannen doch de vrouwen de maatschappij regeerden, de samenleving beheerschten en zich vrijelijk in de wereld bewogen; alsof de vrouwen het van de mannen wonnen in vrijmoedigheid van uiting en van manieren; alsof zij minder schaamachtig waren, een gevoel van meerderheid bezaten, over meer geldelijke middelen of verdiensten beschikten dan de mannen; alsof de vrouwen in den minnehandel de mannen met geschenken, beloften, voorspiegelingen en betuigingen overlaadden, niet omgekeerd; alsof de vrouwen den amour vénal der mannen, niet de mannen den amour vénal der vrouwen betaalden; kortom alsof in de sociale vereeniging de mannen de zwakken en de vrouwen de sterken waren!

De zóó denkende en sprekende *heeren* zullen U òp het aanstaande congres zeker niet steunen. Doch ergeren passiven tegenstand zult gij vinden bij vele ernstige mannen, die met ernst spreken over vraagstukken van constitutioneel staatsrecht en van kiesrecht, zonder door den *nonsense* der hedendaagsche verkiezingen (volgens het gelukkig woord van den staatsraad Jhr. Rochussen) te worden ontstemd. U en Uwe medestanders beschouwen zij als «ongeroepen liefhebbers»; als intrus op het aan deskundigen, gelijk zij, gereserveerde sociaal-politisch gebied; als dwazen, die met groote «overdrijving» de dingen welke er toch moeten zijn, al hebben zij hunne bedenkelijke zijde, eenvoudig uit den weg willen ruimen en met de zwakheden der menschelijke natuur geene rekening willen houden. In het bijzonder zult gij afkeer ontmoeten aan economisch-politisch-oud-liberale zijde, eene voorheen machtige richting, die, hoewel door het radicalisme meer en meer overvleugeld, nog geenszins haren invloed verloren heeft. Die richting is in het algemeen afkeerig van zedelijke drijfveeren op sociaal-politisch gebied; alzoo van den strijd tegen sexuele onzedelijkheid, gelijk van den strijd tegen den alcohol. Zij ver-

langt, dat men in zulke dingen de menschen aan zich zelve overlate. «De menschen (zeggen zij) moeten het zelve maar weten, wat zij uit dat oogpunt willen doen of laten.» Daarentegen, ofschoon in het algemeen van staatsbemoeiing en vrijheidsbeperking afkeerig, hebben zij — zeer opmerkelijk! — geen bezwaar tegen strenge repressie van onbevoegde uitoefening der geneeskunde, noch ook tegen een gestreng medisch toezicht ter bestrijding eener kwaadaardige besmettelijke ziekte, gelijk de syphilis.

Uwe ergste passive tegenstanders zullen echter wel zijn het groote scepticisme en de overgroote tolerantie die op dat gebied onder de hoogere klassen zoozeer verspreid zijn. Wat de fransche litteratuur en het fransche tooneel in dit opzicht fraais opleveren, dringt overal door en wekt nauwelijks eenige ergernis. Velen willen voor zich de goede traditie nog wel volgen in hun eigen levensgedrag, doch zij halen de schouders op over de beginselen. Ernest Renan schreef niet lang geleden een paar zedelooze «drames philosophiques»: L'eau de jouvence en L'abbesse de Jouarre. Het eerste gaf in de kringen, waar hij gelezen wordt, geen aanstoot; maar over het tweede, dat bovendien, sit venia verbo, walgelijk was, ontstond eenig gemor. Dit bewoog Renan om voor de tweede uitgave eene zelfverdediging te voegen, waarin hij Plato tot zijn medeplichtige *tracht* te maken en tevens aanvoert dat er op *zijn* gedrag in ieder geval niets aan te merken valt. Zoo zult gij ook hier te lande vele correct levende sceptici kunnen hooren spreken. Treffend bleek de hier te lande heerschende tolerantie, toen het eenige jaren geleden was voorgekomen, dat een «mauvais riche», van aanzienlijken huize en gehuwd, zich door eene entremetteuse «tous les jours une fille» had doen leveren, en zulks à domicile en natuurlijk van de best verkrijgbare qualiteit. Wegens deze demoraliseering in het groot

der mindere vrouwelijke bevolking werd, aangezien ook minderjarigen geleverd waren, eene strafrechtelijke vervolging ingesteld. Al wat er verder is geschied, wordt beter niet vermeld; doch zeker is het, dat de toen betoonde tolerantie uitermate groot is geweest. Zóó groote verdraagzaamheid leidt tot onverdraagzaamheid ten aanzien van het streven van Uwe Vereeniging en van het aanstaande «nationaal congres».

Ten slotte nog een woord over de door den hoogleeraar die zoo boos op U geworden is, ontkende competentie van alle niet-geneeskundigen om in de prostitutiequaestie als deskundigen mede te spreken. Ten onrechte wordt het monopolie daarvan aan de geneeskundigen toegekend. Zij zijn zelfs niet de eerstgeroepenen. De prostitutiequaestie is niet eene quaestie van «gezondheidspolitie» maar eene «zedelijk–sociale» quaestie. Voorzeker zullen de geneeskundigen die van de syphilis en van 's menschen sexuele natuur wetenschappelijke kennis verkregen hebben, in hunne adviezen over de prostitutiequaestie aandachtig (doch niet zonder kritiek hunner eventuele bevangenheid) worden gehoord; gelijk aan de andere zijde bijzondere maatschappelijke en rechtskennis, psychologische en historische kennis, alsmede de door eene ervaring als de Uwe verkregen kennis van het werkelijke leven onder de lagere volksklassen, zullen te hulp geroepen worden. Zoo heel veel speciale geleerdheid behoeven wij echter niet voor de prostitutiequaestie, evenmin als voor de drankquaestie. Wat wij hoofdzakelijk behoeven, is algemeene bekendheid met de menschen onder wie, en met de samenleving waarin wij leven. En verder is het de vraag: welke zijn onze begrippen van zedelijkheid en onze zedelijke eischen? Ten aanzien dier begrippen en eischen heerscht groot verschil, en dit verschil is het, dat den strijd in de prostitutiequaestie doet ontbranden.

Hinc illae lacrimae bij de animalisten. Van daar de passive wederstand dien Uw streven ontmoet bij de «heeren» die geringschatting der vrouwen aan geringe zedelijke scrupules paren, bij de ernstige mannen der praktijk die de dingen nemen gelijk zij ze vinden, bij de oud-liberalen die de zedelijkheid gaarne opsluiten in ieders geweten en in den kring van het huisselijk en familleleven, bij de wijsgeerige sceptici die aan «de priesteressen van Venus» de haar toekomende eer bewijzen.

Het komt mij daarom voor, dat niet-geneeskundigen die de hen omgevende menschenwereld genoegzaam kennen, volkomen bevoegd zijn om in Uwe vereeniging mede te spreken en om de 5 eischen, in den uitnoodigingsbrief tot het aanstaande congres vermeld, voor te staan. Ik geloof dit met name ten aanzien der twee eerste en gewichtigste: «afschaffing van de reglementeering «der ontucht en sluiting van alle slechte huizen door middel «van straffen tegen de houders daarvan». De strijd tegen de syphilis *moet* op andere dan de thans gebruikelijke wijze gevoerd worden; en tegelijk met de voldoening aan de beide eerste samenhangende eischen *kan* de nieuwe strijd tegen de syphilis worden aanvaard. De beide eischen mogen dus gesteld worden, zonder dat op nadere medische of hygienische adviezen behoeft gewacht te worden.

Het tegenwoordige stelsel is inderdaad zulk eene enormiteit, dat men zich in latere eeuwen, als het reeds lang tot de geschiedenis zal behooren, daarover niet minder verbazen zal, dan wij ons plegen te verbazen over de judiciele tortuur en over de hexenprocessen.

In één ding kan ik den vertoornden hoogleeraar geen ongelijk geven, in zijn verlangen nl. dat Uwe vereeniging — en à plus forte raison het congres — zich onthoude van het nemen van besluiten bij meerderheid van stemmen. Men zou echter gelijke

onthouding wel mogen aanbevelen aan allerlei, zelfs uit de minst ondeskundige elementen gevormde, vereenigingen en bijeenkomsten; zoo als aan de broederschappen van notarissen of van onderwijzers en aan de nederlandsche juristenvereeniging; zelfs aan eene alle geijkte nederlandsche geneeskundigen omvattende vereeniging, ook ten aanzien der syphilisquaestie. Ook waar vakgenooten bijeenzijn, houden de meesten op deskundigen te zijn bij elke stemming over een moeielijk en saamgesteld onderwerp. In hooge mate is dit met parlementaire stemmingen het geval. Doch in de parlementen *moet* men stemmen, omdat men beslissen moet. Anders is het met vrije bijeenkomsten of congressen.— Men zie evenwel dat stemmen over besluiten die eene meening of een eisch inhouden, niet voor schadelijker aan dan het is. Ongetwijfeld moet het gebracht worden tot de groote rubriek van den *humbug* onzer negentiende eeuw, al is deze humbug ook veel minder erg dan de *nonsense* der hedendaagsche verkiezingen. Dit verhindert echter niet, dat men in Engeland, waar het gebruik ontstaan is, er bij blijft, omdat het er nu eenmaal zoo bij hoort, en tevens een geschikt middel is om aan de discussie een einde te maken en naar huis te gaan. Maar men hecht er dáár zooveel niet aan. Ook van onze bezadigde landgenooten is dit niet te vreezen; en ik geloof niet dat juist de *besluiten* van het aanstaande congres zooveel indruk zullen maken. — In het algemeen ware het zeker eene betere methode om bij het voorstellen eener thesis te vragen: wie bereid zijn om zich, als genoegzaam deskundigen, bepaald vóór of tegen te verklaren en hunne verklaring te onderteekenen? Zulke schriftelijke *pro* of *contra* verklaringen zouden eenige waarde hebben en bij publicatie eenigen indruk maken. De uitgebrachte stemmen konden dan door iedereen niet slechts geteld maar gewogen worden.

Ik ben lang geweest; naar ik hoop, niet door veelheid van woorden, maar ten gevolge van de veelzijdigheid van het onderwerp.

Geloof mij, hooggeachte heer,

Uwen dw. dr.

P. van Bemmelen.

